

УДК 378:336(477)

Олег Є. Кузьмін, Михайло Я. Яструбський, Лілія В. Жук

Національний університет «Львівська політехніка»

**КОНЦЕПЦІЯ РОЗВИТКУ ТА ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ
ДІЯЛЬНОСТІ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

У статті підняте питання вибору шляху розвитку закладів вищої освіти в період проведення масштабних реформ, які безпосередньо торкнулися засад функціонування вищої школи України. Авторами запропонована концепція розвитку та державного регулювання діяльності закладів вищої освіти України, яка дозволяє уникнути небажаних наслідків у процесі перетворень та передбачає досягнення поступального розвитку університетів на засадах гармонізації.

Ключові слова: автономія; гармонійний розвиток; державне регулювання; закладів вищої освіти (ЗВО); концепція.

Олег Е. Кузьмин, Михаил Я. Яструбский, Лилия В. Жук

Национальный университет «Львовская политехника»

**КОНЦЕПЦИЯ РАЗВИТИЯ И ГОСУДАРСТВЕННОГО
РЕГУЛИРОВАНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧРЕЖДЕНИЙ
ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ**

В статье поднят вопрос выбора пути развития высших учебных заведений в период проведения масштабных реформ, которые непосредственно коснулись основ функционирования высшей школы Украины. Авторами предложена концепция развития и государственного регулирования деятельности высших учебных заведений Украины, которая позволяет избежать нежелательных последствий в процессе преобразований и предусматривает достижение поступательного развития университетов на основе гармонизации.

Ключевые слова: автономия; гармоничное развитие; государственное регулирование; высших учебных заведений (ВУЗ); концепция.

Oleh Ye. Kuzmin, Mykhailo Ya. Yastrubskyy, Liliia V. Zhuk

Lviv Polytechnic National University

**CONCEPT OF DEVELOPMENT AND PUBLIC REGULATION
OF ACTIVITIES OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS**

The article raised the question of choosing the path of development of institutions of higher education during the period of large-scale reforms, which directly affected the foundations of the functioning of higher education in Ukraine. The authors proposed a concept for the development and state regulation of higher education institutions in Ukraine, which avoids undesirable

consequences in the process of transformation and foresees the progressive development of universities on the principles of harmonization.

***Keywords:** autonomy; harmonious development; state regulation; university; concept.*

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. У сучасних умовах реформування вищої школи України проходить особливо інтенсивно. На це є низка причин, однак часта зміна правил і порядку перетворень у процесі реформування свідчать не стільки про пошук оптимального шляху, як про недостатню сформованість цілей, завдань і невизначеність бачення очікуваного результату. За результатами аналізу попередніх і теперішнього навчального року можна констатувати наявність чітко вираженої тенденції до скорочення державних витрат на фінансування вищої школи, що насамперед проявляється у щорічному скороченні державного замовлення на підготовку фахівців. Виникає потреба у виробленні такої концепції розвитку та державного регулювання діяльності закладів вищої освіти, впровадження якої забезпечувало б стійкість стану такого розвитку, його поступальність і результативність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розвиток державного регулювання системи вищої школи зробили видатні українські та зарубіжні вчені, політичні діячі, урядовці. Серед зарубіжних вчених можна виділити Г.В. Марша (H.W. Marsh), Б.Л. Вульфсона, Р. Барнетта (R. Barnett), І. Лін (Yi Lin), Н. Лі (Nian Cai Liu), І. Ченг (Ying Cheng) та інших. Проблематиці розвитку та державного регулювання вищої школи присвячено багато праць вітчизняних науковців, серед яких Б.М. Андрушків, В.С. Бакіров, О.С. Балан, Ю.Я. Бобало, Т.М. Боголіб, А.Н. Вергун, Л.М. Гриневич, Л.В. Губерський, М.П. Денисенко, М.З. Згуровський, С.М. Іляшенко, Н.П. Карачина, А.О. Касич, С.М. Квіт, А.К. Кінах, В.Є. Кревс, В.Г. Кремень, О.Є. Кузьмін, П.М. Куліков, К.М. Левківський, О.О. Любіч, С.А. Матюх, А.О. Мельник, О.Г. Мельник, Т.Є. Оболенська, І.В. Пономаренко, Ю.М. Рашкевич, І.О. Тарасенко, Н.І. Холявко, О.І. Шаров, Л.А. Янковська та ін. Водночас залишаються не достатньо обґрунтованими і сформованими концептуальні засади забезпечення розвитку і державного регулювання діяльності закладів вищої освіти. Зазвичай дослідники розглядають окремі сторони державного регулювання вищою школою, однак не задаються питанням синтезу принципів, дотримання яких забезпечило б гармонійний розвиток вищої школи.

Мета дослідження полягає у розробленні концепції розвитку та державного регулювання діяльності закладів вищої освіти України.

Виклад основного матеріалу. Державна підтримка діяльності закладів вищої освіти (ЗВО) на основі продуманих цільових програм, розроблених на макрорівні і контрольованих у процесі їх виконання державними органами, являє собою закономірний процес, притаманний різним системам організації державного управління вищою школою. Досягти реального підвищення якості вищої освіти і формування конкурентоздатної системи вищої школи в Україні можна завдяки державному регулюванню діяльності ЗВО, завданням якого є забезпечення поступального розвитку вищої освіти. Держава повинна відмовитись від дріб'язкової опіки й прискіпливого регламентування діяльності університетів, натомість взявши на себе обов'язок розроблення концепції розвитку вищої школи, впровадження якої супроводжуватиметься прийняттям відповідних законів, покликаних стимулювати такий розвиток.

Затребуваність вищої освіти передбачає відповідність підготовлених фахівців ринку праці, а також зв'язок з економікою країни. Актуалізується питання запровадження нових навчальних та науково-дослідних програм, які відповідають актуальним потребам економічного розвитку країни. Низька конкурентоспроможність українських випускників на європейському ринку праці пояснюється слабким зв'язком вищої освіти з ринком праці, відставанням вищої школи від наукоємних інноваційних розробок. Існуюча система планування підготовки фахівців не відповідає структурі попиту на них. В Україні відсутні ринкові механізми координації ринку освітніх послуг і потреб економіки. В країні наявний значний дисбаланс між підготовкою фахівців та попитом на них на ринку праці. Така ситуація характерна в плані як обсягів, так і напрямів підготовки та спеціальностей.

Розвиток та державне регулювання вищої школи в Україні стали не тільки предметом дискусій, а й областю запровадження нововведень, зорієнтованих на її якісне переродження. Зміни торкаються різних напрямків діяльності закладів вищої освіти, починаючи від вступу, включаючи сам процес освітньої і наукової діяльності, а також розроблення стратегії розвитку вищої школи України, зорієнтованої на євроінтеграцію. Саме на цьому етапі перетворень дуже важливо, щоб діяльність ЗВО стала об'єктом гармонійного розвитку та державного регулювання. Урахування засад гармонійності дає можливість сформулювати методичний інструментарій визначення поняття «норми», як відповідності певному рівноважному стану системи, та визначити вектор її розвитку [1].

Гармонійний розвиток ЗВО – це не утопічна концепція чи прекрасна мрія про світле майбутнє організування системи вищої школи, яка практично не може бути реалізована з огляду на низку реальних об'єктивних причин. Ідея гармонійного розвитку закладів вищої освіти передбачає їх органічне поєднання з соціально-економічним та

культурологічним організмом країни і ґрунтується на засадах автономії, відповідності, поступальності, прогресивності, збалансованості, випереджального розвитку, інтернаціоналізації, доброчесності. Гармонійний розвиток закладів вищої освіти передбачає взаємну пов'язаність перелічених засад, взаємну доцільність, впорядкованість, змістовність, логічність, та відсутність між ними суперечностей, що с сукупності забезпечує освітньому закладу конкурентні переваги.

Насамперед на державному рівні дуже важливо визначитись з баченням майбутнього суспільства як суспільства загального розвитку, головним чином, розвитку гармонійної особистості, а не суспільства загального благоденства, під яким розуміють нарощування споживання та його ідеалізацію як мети суспільного прогресу [2].

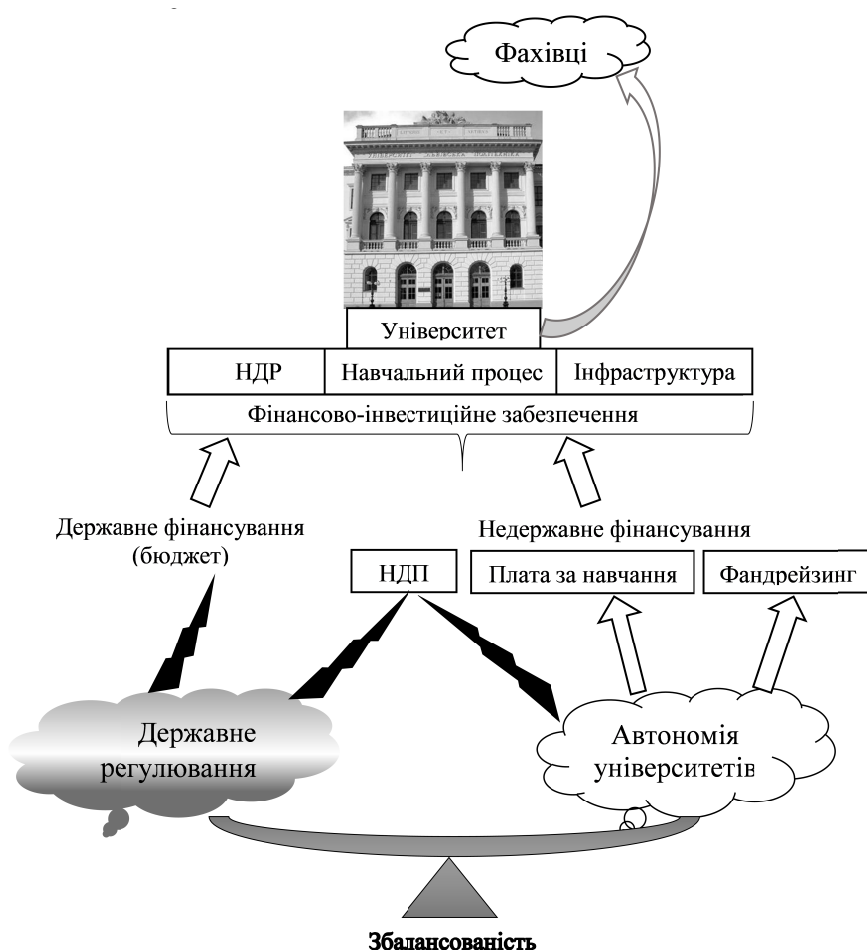
Стратегія і пріоритети у підготовці фахівців вищої кваліфікації мають будуватись з врахуванням глобальних і регіональних соціально-економічних та демографічних процесів. Усі сторони діяльності освітнього закладу повинні формуватися одночасно і в тісному взаємозв'язку між собою. Так, збалансованість обсягу випуску фахівців відповідає сумарному попиту на них на ринку праці. Водночас якість підготовки фахівців повинна відповідати вимогам роботодавців, в противному випадку може скластись ситуація наявності дипломованих спеціалістів, не спроможних виконувати поставлені перед ними завдання, і водночас дефіцит кваліфікованих спеціалістів. Перелічені засади охоплюють дію чинників зовнішнього і внутрішнього середовища, а державне регулювання покликане координувати їх вплив з метою недопущення загроз руйнування системи, створюючи умови для гармонійного розвитку [3].

Гармонійний розвиток і державне регулювання діяльності ЗВО набувають характеру закономірності за умов дотримання законів пропорційного розвитку, плановірності, рівномірного зростання. Неодмінними складовими, що забезпечують означену закономірність, є фінансово-економічна, інноваційна, інвестиційна, регіональна, технологічна, інформаційна, природоохоронна. Найповніше закономірності гармонійного розвитку ЗВО проявляються в умовах дії стратегії сталого розвитку. Однак законодавча база України, що регулює питання сталого розвитку, потребує суттєвого удосконалення, особливо в освітній сфері.

Як бачимо, прояв закономірностей гармонійного розвитку та державного регулювання ЗВО забезпечується завдяки реалізації необхідних складових та за умов дотримання комплексу законів розвитку. Реалізація в діяльності ЗВО розглянутих законів і закономірностей дає змогу розглядати процес функціонування освітніх закладів як цілісне явище, що забезпечує якісну підготовку фахівців до майбутньої професійної діяльності. Гармонійність розвитку та державного

регулювання діяльності в цих умовах набуває характеру закономірності і водночас є гарантом становлення вищої школи. Шлях гармонійного розвитку, що має характер закономірності, є своєрідною концепцією виживання в умовах жорсткої конкурентної боротьби на ринку освітніх послуг. Водночас виникає необхідність узгодження ідеологічного й концептуального спрямування функціонування системи вищої школи України, зорієнтованого на становлення та зростання економіки країни.

Запровадження гармонійного шляху розвитку ЗВО як концепції державного регулювання їх діяльності пов'язане з необхідністю економічних, політичних, соціальних і насамперед світоглядних змін. Лише тоді можливе впровадження і адаптація концепції гармонійного шляху розвитку ЗВО. Модель запропонованої концепції наведена на рис. 1.

Джерело: розроблено авторами.

Рис. 1. Концепція гармонійного розвитку і державного регулювання діяльності ЗВО

Діяльність ЗВО ґрунтується на поєднанні таких складових: виконання науково-дослідних робіт (НДР), забезпечення навчального процесу та інфраструктура. Фінансово-інвестиційне забезпечення процесу

функціонування ЗВО може реалізовуватись як за рахунок держави, так і з недержавних джерел: реалізації науково-дослідних проектів (НДП) (замовником яких може бути й держава), поступлень у вигляді плати за навчання, а також фандрейзингу. Державне регулювання здійснюється за тими статтями і програмами, за якими проводиться фінансування чи інвестування і носить доволі жорсткий характер. Водночас недержавне фінансово-інвестиційне забезпечення є реалізацією прав автономії ЗВО.

Гармонізація розвитку і державного регулювання діяльності ЗВО полягає у знаходженні оптимального співвідношення (збалансованості) між державним регулюванням і автономією університетів. У редакції Закону України «Про освіту» автономія трактується як право суб'єкта освітньої діяльності на самоврядування, яке полягає в його незалежності, самостійності та відповідальності у прийнятті рішень щодо академічних (освітніх), фінансових, організаційних, кадрових та інших питань діяльності, що провадиться в законодавчо визначеному порядку та межах [4].

До факторів, що забезпечують реалізацію концепції гармонійного розвитку ВНЗ, належать: забезпечення реальної автономії ВНЗ, яка б внесла суттєві поправки в існуючу систему організування вищої школи; підготовка фахівців, які потрібні зараз або в найближчому майбутньому, враховуючи тенденції і перспективи розвитку національної економіки; формування навчальних програм відповідно до економічних запитів.

Водночас Закон України «Про вищу освіту» автономію закладу вищої освіти трактує як самостійність, незалежність і відповідальність закладу вищої освіти у прийнятті рішень стосовно розвитку академічних свобод, організації освітнього процесу, наукових досліджень, внутрішнього управління, економічної та іншої діяльності, самостійного добору і розстановки кадрів у законодавчо визначених межах [5].

У міжнародній практиці автономія університету ґрунтується насамперед на дотриманні академічних свобод, під якими розуміють самостійність освітніх закладів в максимально припустимих межах, прояв паритетності у стосунках викладачів і студентів, максимально демократична процедура навчання, право студента вибрати навчальні курси поза певним обсягом обов'язкових, а також викладача, право кафедри і викладача формувати зміст навчальної дисципліни, право викладачів вибрати керівників факультету, закладу, а також самостійність ВНЗ в організації навчального процесу. За результатами аналізування досвіду провідних шкіл Західної Європи, США, Великобританії виділяють такі основні елементи понятійної категорії автономії, завдячуючи яким досягається гармонізація прав і відповідальності між державою і університетами: наукова автономія, освітня автономія, адміністративна автономія, фінансова автономія [6]. Однак необхідно пам'ятати, що

автономія європейських університетів формувалась в результаті еволюційного розвитку суспільства.

Враховуючи недосконалість імплементації університетської автономії, на даному етапі маємо перевагу державного регулювання діяльності ЗВО. Варто зазначити, що впровадження пропонованої концепції повинно реалізовуватись поетапно, цілеспрямовано готуючи університети до набуття автономії. На сьогодні різке скорочення, чи взагалі відмова від державного замовлення на підготовку фахівців з вищою освітою може призвести до небажаних наслідків в питаннях функціонування багатьох українських ЗВО, кризових явищ в середовищі науково-педагогічного персоналу, а також соціальної напруженості. Пропоновану модель необхідно розглядати в динаміці, а механізму державного замовлення в ній відведена роль створення додаткової мотивації для абітурієнтів найбільш затребуваних українською економікою спеціальностей.

Доцільність запровадження концепції гармонійного розвитку ЗВО не викликає сумнівів, однак потребує належного обґрунтування. В цьому відношенні доречним є вивчення позитивного досвіду прогресивних освітніх систем, в яких адаптовані елементи такої концепції. Особливої уваги в організації й управлінні ЗВО заслуговує досвід країн Східно-Азійського континенту, в яких питанням гармонізації відводиться важлива роль. В результаті проведеного дослідження вдалося виокремити сукупність складових, що забезпечують гармонійність функціонування вищого освітнього закладу, а саме:

- розроблення й втілення стратегічної ідеології університетської діяльності;
- побудова системи освіти на засадах дисциплінованості, працьовитості, поваги до традицій;
- керування в повсякденній діяльності принципами чесності (моралі), проникливості та академічної майстерності;
- участь у роботі системи регіональних та державних досліджень;
- формування єдиного академічного простору, що містить науково-дослідні інститути та науково-освітні центри;
- вихід на світовий рівень та активна робота над розширенням студентської міжнародної співпраці та зв'язків;
- сприяння розвитку міжуніверситетських зв'язків у межах країни і за кордоном з метою обміну науковими й навчальними досягненнями та досвідом у вищій освіті;
- співпраця з міжнародними організаціями, освітніми закладами розвинених країн та регіонів.

Перелічені характеристики перебувають у взаємозв'язку зі стратегією й основними завданнями перспективного розвитку вищої школи.

Підняте питання потребує всебічного вивчення з метою запобігання непередбачуваним побічним наслідкам у процесі такого впровадження. З цією метою можна апробувати пілотний проект на прикладі окремо взятих ЗВО, створивши для цього необхідні умови, закріплені на вищому законодавчому та відомчому рівнях. Вибирати заклади вищої освіти доцільно на конкурсній основі за регіонами, а критерії відбору повинні задовольняти умову готовності такого закладу функціонувати в умовах експерименту.

Висновки. Результатом проведеного дослідження стало розроблення концепції гармонійного розвитку і державного регулювання діяльності ЗВО України. На сьогодні її запровадження є оправданим багатofакторно. По перше, це дозволить уберігти існуючу систему вищої школи від перекосів у процесі реформування, а по друге, створює умови для поступального розвитку ЗВО. Однак від запровадження пропонованої концепції не можна вимагати миттєвої віддачі, оскільки вона передбачає поступовість і виваженість у провадженні перетворень, а не блискавичність і ефектність.

Пропонована концепція гармонійного розвитку і державного регулювання діяльності ЗВО дозволила виокремити основні завдання й напрямки подальших досліджень, які заслуговують уваги фахівців і подальшого опрацювання.

Література

1. Черняк В. І. Наукові засади теорії управління гармонійним розвитком соціально-економічних систем [Електронний ресурс] / В. І. Черняк. – Режим доступу: <http://gisap.eu/node/482>.
2. Варго О. М. Майбутній розвиток і проблеми екологічного суспільства / О. М. Варго // Демократичні цінності, громадянське суспільство і держава: матеріали XIII Харківських міжнародних Сковородинівських читань (Харків, 30.09– 1.10.2005). – Харків: ТОВ “ПРОМЕТЕЙ ПРЕС”, 2005. – С. 28–30.
3. Яструбський М. Я. Діяльність вищих навчальних закладів України: гармонійний розвиток, державне регулювання та інвестиційно-інноваційне забезпечення: монографія / Михайло Ярославович Яструбський. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2018. – 196 с.
4. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
5. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
6. Карпенко М. Проблеми і перспективи автономізації українських ВНЗ в контексті європейського досвіду університетської автономії [Електронний ресурс] / М. Карпенко. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/mart2009/7.htm>.